

Rivâyetlerde Çevre Kùltürlerle Olan İlişkinin Resmi

Yrd. Doç. Dr. Ali BUDAK*

Atıf / ©- Budak, A. (2011). Rivâyetlerde Çevre Kùltürlerle Olan İlişkinin Resmi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi* 11 (1), 55-88.

Özet- İslam kùltür ve medeniyetinin Kur'ân-ı Kerim'den sonraki ikinci temel kaynağı olan Sùnnet malzemesi üzerinde yapılacak tetkiklerle, Allah Resùlü'nün çevre kùltürlerle olan ilişkilerinde izlediğı yöntem hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Allah Resùlü'nün çevre kùltürlere yaptığı atıflarda bazı mülâhazalara sahip olduğı görülr. Bu mülâhazalar, İslam kùltürünün çevre kùltürlerle olan iletişiminde hangi unsura nasıl yaklaşıldığı hakkında önemli bilgiler verir. Bu çalışma, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğerkùltürlerle olan münasebetlerinde öne çıkan ilişkiler ağını ve etkileşimin resmini, rivayet malzemesi üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar sözcükler- İslam, Yahudilik, Hristiyanlık, kùltür, ilişki, Hz. Muhammed, rivayet

Giriş

Medeniyetler metin etrafında üretilmişlerdir. Her kùltür bir külliyata dayanır. Yunan klâsikleri, Roma hukuk sistemi ve Hristiyanlık, batının temel kùltür kaynaklarını oluşturan külliyatın cüzleri konumundadır. Hint'te Mahabharata, Ramayana ve Vedalar, İran'da Şehnâme, Yunan'da İlyada ve Odeysseia, bu toplumların davranış biçimlerini şekillendiren temel kaynaklardır. Kùltürlerin ve dinlerin asıl metinleri, nesillerin hayatını şekillendiren bir öneme sahiptir. Metinler, doğru okunup anlaşıldığı ve sağlıklı bir şekilde yorumlanıp değerlendirildiği oranda, onların etrafında örgülenen kùltür ve medeniyetin sağlam esaslar üzerinde bekâsı söz konusudur.

* Dicle Üni. İlahiyat Fakùltesi Hadis Anabilim Dalı, e-posta: alibudak@yahoo.com

Binaenaleyh, İslâm medeniyet ve kültürünün Kur'ân-ı Kerim'den sonraki ikinci kaynağı olan Sünnet'in yazılı malzemesini incelemek bu açıdan bir zarurettir. Rivayetlerin daha sağlıklı anlaşılabilmesi için yapılacak incelemelerde isnad ile beraber metinlerin de tetkik edilmesi gerekir. Hadis metinlerini tetkik etmede üzerinde durulması gereken bir husus da rivayetler içinde sıklıkla görülen çevre kültürlerle olan ilişkinin resmidir.

Amacımız; rivayetlerde yer alan, gerek İslâm öncesi dönemde bölgedeki unsurların kültürleriyle olan münasebetlere, gerekse daha da yaygın olarak İslâm sonrası dönemde görülen Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik gibi farklı kültür çevreleriyle olan temaslara, ne derece ve nasıl atıflarda bulunduğu dair izlerin takibidir. Yine bu konu, şu soruların cevabını bulabilme gayretini de ifade eder: Rivayet malzemesi içindeki çevre kültürlerle olan atıflar ne ifade eder? Hz. Peygamber hangi mülâhazalarla çevre kültürlerle iletişime geçmiş ve bu münasebetin rivayetlerdeki izleri hangi amaçların tahakkuku içindir?

Ayrıca İslâm'ın kendinden önceki ve zuhûru zamanındaki kültürlerle olan etkileşimini ortaya koymak, rivayet malzemesinden yeni sonuçlar üreten önemli bir kazançtır. Bunu da Allah Resûlü'nün yaşadığı dönemde kendinden önceki kültürlerle hangi seviyede, nasıl ve hangi mülâhazalarla etkileşime girdiğini tespit ederek, çevre kültürlerle olan ilişkiyi bizzat rivayetlerin içindeki unsurlarla ortaya koyarak gerçekleştirmek mümkündür.

Bu konuda her ne kadar bazı çalışmalar yapılmış olsa da¹ incelememizde rivayetler farklı açıdan değerlendirilecek, Allah Resûlü'nün (sas) çevre kültürlerle olan ilişkisinin hangi mülâhazalar üzerinde gerçekleştiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

¹ Ülkemizde İslâm'ın diğer medeniyet ve kültürlerle olan ilişkisine de değinen bazı doktora tezleri ile bunlardan başka yapılmış şu çalışmalarda, incelenen konuya dair bazı bilgiler bulmak mümkündür:

Bazı doktora tezleri: Ateş, Ali Osman, *Sünnetin Kabul veya Reddedtiği Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, DEÜSBE, Doktora Tezi, İzmir 1989; Güner, Osman, *Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitapla İlişkileri (Medine Dönemi)*, OMÜSBE, Doktora Tezi, Samsun 1995; Hıdır, Özcan, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi*, MÜSBE, Doktora Tezi, İstanbul 2000; Kuzudişli, Ali, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, DEÜSBE, Doktora Tezi, İzmir 2004; Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2006; Öztürk, Nermin, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Keffaret ve Kurban*, SÜSBE, Doktora Tezi, Konya 1996; Atasağun, Galip, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller*, SÜSBE, Doktora Tezi, Konya 1996; Şimşek, Sabit, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Tanrı Anlayışı*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2001; Bader, Aynur Eryiğit, *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'ın Putperestliğe Bakışı (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Yaklaşım)*; Berktaş, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*.

Rivayetlerdeki Çevre Kültürlerle İlgili Haberlere Genel Bakış

Medine'ye hicretten sonra Allah Resûlü'nün çevre kültürlerle olan münasebeti, Mekke Dönemi'ne nispetle hem daha yoğundur, hem de daha farklı bir boyut kazanmıştır. Çevre kültürlerle sosyal ilişkilerde bir ilerleme olarak algılanması mümkün olan bu devrede Müslümanlar'ın özellikle Yahudilerle evlilik, komşuluk ve ticaret gibi ilişkileri artmıştır. Bu dönemde, temel insan hakları bağlamında dinin izin verdiği ölçüde her kültürden insanla beraber yaşama ahlâkının en güzel örnekleri verilmiştir. Bu, İslâm dininin fitrî bir din oluşu ile ilgili olduğu gibi tebliğin bütün insanlığa yönelik olmasıyla da alâkalıdır.

Medine döneminde Resûlullah (sas), Ehl-i Kitap'la selâmlaşmış, selâma önce onların başlamasını öğütlemiş², Ehl-i Kitap'ın yiyecek ve içeceğinden yenilip içilebileceğini belirtmiş³, lâkin vahyin belirttiği üzere leş, kan ve domuz eti ile beraber Allah'ın adı anılmadan

(Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım), AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 1994.

Bazı kitaplar: Gazzâli, Ebû Hâmid Hucetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1983; Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1968; Kazıcı, Ziya, *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996; Peter Malcolm Holt, Ann Katherine Swynford ve Bernard Lewis, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, yayın yönetmeni: İsmail Killoğlu; redaksiyon: Mustafa Fayda ve diğerleri ; çev.: Hamdi Aktaş ve diğerleri, Hikmet Yayınları, İstanbul 1988 (Orjinal kitap adı: The Cambridge History of Islam. Bu eserin çevirisi, Kitabevi Yayınları tarafından 1997'de de basılmıştır.); Desmond Stewart, *Batılı Gözüyle İslâm Kültür ve Medeniyeti*, çev.: Murat Özyiğit, Müjdat Kayayerli, Esra Yayınları, Konya 1994 (Orjinal kitap adı: Early Islam); Bebel, August, *H. Muhammed ve Arap İslâm Kültürü*, çev.: Hasan Erdem, Sıdık Çelik, Arya Yayıncılık, İstanbul 2011; Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002; Hitti, Philip K., *İslâm Tarihi: Siyasi ve Kültürel*, çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980; Karabulut, Ali Rıza, Karabulut, Ahmet Turan, *Mu'cemu't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmi fi Mektebâti'l-Âlem: el-Mahtûtât ve'l-Matbûât = Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Mektebe Yayınları, Kayseri t.y.; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev.: Heyet, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1986.

² Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (I-V) tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., Selâm 13; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen*, (I-IV) tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, talik: Kemâl Yûsuf Hût, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz. (Elbânî'nin *Ahkâm*'i ile birlikte), Edeb 138.

³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VI) Dâru İbni Kesir, Beyrut 1407, Humus 20, Zebâih 22; Müslim, Cihad 72.

kesilen hayvanlardan yenilemeyeceğini de bildirmiştir.⁴ İffetli ve hür olan Ehl-i Kitap'la evlenilmesi caiz görülmüş⁵, yine onlarla ticarî ilişkiler içinde bulunulmuştur.⁶

Allah Resûlü'nün geçmiş dönemdeki ve kendi zamanındaki kültürlere karşı genel tavrı, şu ayet ile arkasından zikredilecek iki hadiste ifadesini bulmuştur:

“Bir de: “Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler. De ki: “Biz bütün batıl dinlerden uzaklaşmış olarak İbrâhim'in dinine tâbi oluruz. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı.” Deyiniz ki: “Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, Keza İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a ve onun torunlarına indirilene ve yine Mûsâ'ya, İsâ'ya, hülâsa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayrım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız.”⁷

Ayette, tevhid esası etrafında bir üst kimlikte birleşme temayülü, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere ve onlara indirilenlere iman etme gereği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Seyyid Kutub'un ifadesiyle, “Bütün peygamberler ve tüm peygamber mesajları arasındaki bu birlik, İslâm düşünce sisteminin temelini oluşturur. İslâm ümmetini, yeryüzünde Allah'ın dinine dayalı inanç mirasının vârisi kılan, fertlerini bu kökle birbirlerine sınıksız bağlı birer hidayet ve aydınlık yolun yolcusu yapan, İslâm düzenini bütün insanların kanatları altında taassupsuz ve baskısız biçimde yaşayabilecekleri milletlerarası bir sosyal düzen düzeyine çıkaran, İslâm toplumunu sevgi ve barış içinde herkese açık bir toplum haline getiren temel faktör budur.”⁸

Hz. Peygamber'in incelenen konudaki genel tavrını yansıtan iki hadis de şunlardır:

⁴ Mâide, 5/3.

⁵ Mâide, 5/5.

⁶ Bkz.: Buhârî, Buyû' 14, 51; Müslim, Mûsâkât 91; Ebû Dâvud, Buyû' 13; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, (I-VI) tahk., tahrîc ve ta'lîk: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1996, Buyû' 7.

⁷ Bakara, 2/135-136.

⁸ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, (I-X) çev.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991, I, 184.

Birinci Hadis

Ebû Hureyre, bir keresinde şöyle demiştir: “Ehl-i Kitap Tevrat’ı İbrânîce okuyorlar ve Müslümanlar için de Arapça olarak açıklıyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Ehl-i Kitap’ı ne tasdik edin, ne de yalanlayın. ‘Allah’a ve bize indirilene iman ettik’ deyin.”⁹

Bu hadiste anlatılan husus, Allah Resûlü’nün kutsal bir kitaba dayandıkları için özellikle Yahudiler ve Hristiyanlarla, bununla beraber diğer çevre kültürlerle olan ilişkilerinde onlara karşı ortaya koyduğu tavırda, belirleyici bir özellik arz eder.

Öncelikle belirtilmelidir ki, bütün peygamberler tevhid dininin davetçisi konumundadırlar. Kur’ân’da, kutsal kitaplarının tahrif edildiği açıkça belirtilmesine¹⁰ rağmen Ehl-i Kitap’tan nakledilen bilgilerden hangilerinin tahrif edildiği malum olmadığı için Allah Resûlü bu hadislerinde ümmetine temkinli olmayı tavsiye etmektedir. Bugün mevcut bulunan Tevrat ve İncil’in tahrif edilen yerlerini genel bir bakışla tespit etmek mümkün olmadığından, Müslüman’a düşen, hangi konu olursa olsun, onu Kur’ân ve Sünnet’teki verilerle karşılaştırarak teyid etmesi, konu ile ilgili bir malumat yoksa, “Allah’a ve bize indirilene iman ettik” diyerek temkinli davranmasıdır.

Hadisin diğer bir tarafındaki şu bilgi, bu rivayeti daha iyi anlamamıza yardım edecektir: “Ehl-i Kitap’ın size haber verdiklerini tasdik de etmeyin, yalanlamayın da. ‘Allah’a ve Resûlü’ne inandık’ deyin. Böylece verilen haber bâtilsa tasdik etmemiş, doğruysa da onu yalanlamamış olursunuz.”¹¹ Bu hadisin bir önceki tarife göre bir ziyade olarak açıkça gösterdiği husus, geçmiş ümmetlere dair nakledilen haberler içinde bâtil olanlarla birlikte doğruların da olabileceği gerçeğidir.

Bu hadis, dinde helâl, haram veya sahih olup olmadığı belli olmayan müşkil konularda tevakkuf etmenin gerekliliğini anlatır. Mezkûr hadis, Yahudi ve Hristiyanlar’a ait bilgilerde tahrifin nerelerde olduğunu bilemememiz sebebiyle Kur’ân ve Sünnet verileri ışığında doğru olup olmadığını tespit edemediğimiz konularda, bizleri herhangi bir tasdik veya tekiye bulmaktan sakındırmaktadır. Zira Allah Resûlü’nün bu sözü, tevakkufun gerektiği

⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San’ânî, *Musannef*, (I-XI) tahk.: Habîburrahmân el-A’zamî, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1403, VI, 111; Buhârî, İ’tisâm 25, Tevhîd 51.

¹⁰ Mesela bkz.: Bakara, 2/79; Âl-i İmrân, 3/78; Mâide, 5/15

¹¹ Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 111; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, (I-VI) zeyl: Şuayb Arnaût, Müessesetü Kurtuba, Kahire tsz., IV, 136; Ebû Dâvud, İlim 2.

yerlerde yapılacak bir tekzip veya tasdikle Kur'ân'dan önce indirilen ve müminin iman etmekle mükellef bulunduğu semavi kitaplarda bildirilen herhangi bir hususu inkar etmiş olmaması için gereken temkini ifade etmektedir.

Buhârî'nin hadisi aldığı bablar dikkate alınır, onun, hadisi, "Ehl-i Kitap'a hiçbir şey sorulmaması" yönünde anladığı ortaya çıkmaktadır.¹² Öyleyse, Allah Resûlü'nün (sas) Ehl-i Kitap'a bir şey danışmayı ve onlardan bilgi almayı istemediği, lakin onlara bir şey sormadan¹³ Ehl-i Kitap'ın verdiği haberler karşısında Kur'ân ve Sünnet'e muhalif olmayan konularda tarafsız kalmayı (tevakkuf) tavsiye ettiği söylenebilir.¹⁴

İkinci Hadis

Abdullah b. Amr b. Âs, Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakleder: "*Benden bir ayet de olsa tebliğ edin/ulaştırın. İsrailoğulları 'şöyle diyor, böyle diyor' diye rivayet etmenizde sakınca yoktur. Benim ağzımdan kim kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.*"¹⁵

Diğer rivayet tarikleri ve hakkında yapılan yorum ve değerlendirmeler incelendiğinde bu hadisi şu manalara hamletmenin uygun olacağı kanaatindeyiz:

İsrâiliyyâtın tamamı sakıncalı değildir. Bu haberler daha çok inanç esasları, ahkâm ve ibadetlerin vaz' edilişi konusunda değil, geçmiş ümmetlere dair kıssalar, ibretlik hâdiseler ve bazı haberlerin ayrıntıları ile ilgili olduğu için ibret alınmak maksadıyla nakledilmişlerdir. Bu haberleri nakleden sahabe ve tabiînin, muhtemelen duyduklarını değerlendirecek ölçü ve metodları vardı ve onlar bu haberleri Kur'ân ve Sünnet ölçüleri içinde gereken incelemeyi yaparak aktarıyorlar, kaynağını da belirtiyorlardı. Genel olarak bu rivayetler, hikmetli sözlerin kaybolup gitmemesi için nakledilmişlerdir. Ayrıca Allah Resûlü'nün (sas), İsrailoğulları'ndan

¹² Mesela Buhârî bu hadisi "Ehl-i Kitap'a hiçbir şey sorulmaması" bab başlığı altında zikretmiştir. Bkz.: Buhârî, İ'tisâm 25.

¹³ Bunu açıkça belirten hadis için bkz.: Buhârî, Şehâdât 29.

¹⁴ Bkz.: İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII) tahk.: Muhammed Fuad Abdülbâki ve Abdülazîz b. Bâz, Dâru'l-Fikr, y.y., tsz., XIII, 335; Aynî, Bedrüddin b. Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XX) Mısır 1972, XI, 507.

¹⁵ Abdürrezzak, *Musannef*, VI, 110, X, 311; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214, III, 13; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân, *Sünen*, (I-II) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407, Mukaddime 46; Buhârî, Enbiyâ 50; Ebû Dâvud, İlim 11; Tirmizî, İlim 13.

nakledilen haberleri hoş bulmama tavrı¹⁶, İslâmiyet'in başlangıcında ahkâmın tam olarak yerleşmediği zamanlarda ve Müslümanların zihinlerinin karışmaması için söz konusuydu.¹⁷

Kısaca, bu iki hadisle ilgili olarak ortaya çıkan temel netice, isrâîlî rivayetler içinde Kur'ân ve Sünnet'e uyanların kabul edilmesi, uymayanların ise reddedilmesi gerektiğidir. Kur'ân ve Sünnet'in bilgi vermediği konularda ise tevakkuf tavsiye edilmiş, tasdik ve tektepte bulunulmaması gerektiği belirtilmiştir.

Özellikle ikinci hadis, İsrâiloğullarından yapılan nakillerin, özellikle *onlardan olduğu belirtilerek aktarılmasında* bir sakınca olmadığını bildirmektedir. Bu da aslında Allah Resûlü'nün isrâîlî malzemenin rivayetler içine girmemesi yönünde aldığı bir tedbiri akla getirmektedir. Öyleyse, onlardan nakledilen bir haberi, kaynağını belirtmeden veya Allah Resûlü'ne nispet ederek aktarmak, hadiste belirtilen cezayı kabullenmek manasına gelir.

Peki, iyi niyetlerle başladığını düşündüğümüz isrâîlî haberleri kaynağına nispet ederek nakletme ameline sonradan başka unsurların karışması söz konusu olunca, yani daha açık bir ifade ile çevre kültürlerden aktarılan malumatın sıhhati ve değeri konusunda bir endişe belirirse ne yapılmalıdır?

Bu durumda da yine mevcut hadislerin işaret ettiği yönde hareket etmek gerekmektedir. Yani Kur'ân ve Sünnet perspektifinden bakıldığında reddedilmesi gerekenler reddedilecek, hakkında dinde belirtilen bir görüş olmayanlar ve İslâm'ın ruhuna uygun olanlar tasvip edilecek, tashih edilmesi gerekenler ise düzeltilecektir. Bu konuda temkin ve hassasiyet de göz ardı edilmeyecektir.

Burada, rivayet literatürüne çevre kültürlerle olan ilişkinin nasıl yansıdığı, mevcut rivayet malzemesi üzerinden ve yukarıda aktarılan iki hadiste belirtilen Hz. Peygamber'in yaklaşımı ile ele alınacak, böylece konu ile alakalı somut resmi görmek mümkün olacaktır.

¹⁶ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 70; Dârimî, *Mukaddime* 39; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (I-X) Daru'l-Fikr, Beyrut 1412, I, 173.

¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 498; Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (I-X) Kahire tsz., VII, 432; Ayrıca bkz.: İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII) Beyrut 1988, I, 5, IV, 236.

A- Reddedilen uygulama ve inançlar

İnanç ve ibadet alanında, çevre kültürlerde bulunan fakat hanîf dinin özünü uyuşmayan ve tevhid anlayışına uymayan her türlü yanlışlıklar açık bir şekilde reddedilmiştir.¹⁸ Putları ve din adamlarını rab edinme¹⁹, Allah'a çocuk isnad etme²⁰, teslis inancı²¹, Allah'a fakirlik isnadı²², Yahudilerin kabirleri üzerine mescid yapmaları²³ gibi inanç ve uygulamaları bunlara örnek verebiliriz.

Ayrıca oruç ibadetinde sahura kalkmak²⁴, iftarda acele etmek²⁵, sadece Aşura günü değil Muharrem'in 9, 10 ve 11. günlerinde de oruç tutmak²⁶ suretiyle Yahudilere muhalefet emredilmiştir.

Cahiliye devrinde uygulanan ribâ muamelesi, Yahudilikte kesinlikle yasak olmasına rağmen, bir Yahudi'nin Yahudi olmayan bir kimseye ribâ yoluyla borç para vermesini kapsamamaktaydı.²⁷ İslâm ise, ribâ uygulamasının bütün şekillerini kesin olarak yasaklamıştır.²⁸

¹⁸ Güner, Osman, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁹ Tevbe, 9/31; Tirmizî, Tefsir 10.

²⁰ Tevbe, 9/30; Nisâ, 4/171; Buhârî, Tefsiru Sûre, 2/8; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen (el-Müctebâ)*, (I-VIII) tahk.: Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986, Cenâiz 117.

²¹ Mâide, 5/73; Buhârî, Tefsiru Sûre, 2/8, Enbiyâ 47; Müslim, İman 46; Nesâî, Cenâiz 117.

²² Âl-i İmrân, 3/181; İbn Hişâm, Abdülmelik el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (I-IV) Dâru'l-Cil, Beyrut 1411, III, 97.

²³ Buhârî, Salât 48, Enbiyâ 50; Müslim, Mesâcid 16; Ebû Dâvud, Cenâiz 76; Nesâî, Mesâcid 13. Onlara bu konuda muhalefet edilmesi gerektiği hususunda bkz.: İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, (I-II) tahk. ve talik: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., İkâmetu's-salât 14.

²⁴ Müslim, Sıyâm 46; Ebû Dâvud, Savm 17.

²⁵ Ebû Dâvud, Savm 20; Tirmizî, Savm 13.

²⁶ Müslim, Sıyâm 133; Ebû Dâvud, Savm 65.

²⁷ *Tevrat*, Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, Çıkış 22/25, Tesniye 23/19-20.

²⁸ Bakara, 2/275-276, 278-279; Âl-i İmrân, 3/130; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 72; Müslim, Hac 147; İbn Mâce, Menâsik 84.

Tevrat'ta evlenme teşvik edilmiştir.²⁹ Yahudilikte, Yahudi ırkının yok olmasına sebep olacağı için evlenmemek suç sayılmış, bile bile çocuksuz kalmak, azil yapmak ve çoğalmamak nehyedilmiş ve Yahudilere ölen kardeşlerinin hanımlarıyla evlenmeleri emredilmiştir. İslâm, Hristiyanlığın ruhbanlık uygulamasını reddetmiş ve evlenmeyi teşvik etmiştir.³⁰ Burada Hristiyanların uygulamasına bir red, Yahudiliğin uygulamasını da bir tashih³¹ söz konusudur.

Cahiliye döneminde çok yaygın olan evlat edinme müessesesinde çocuk babasına değil, evlatlık edinen kimseye nispet edilir ve babalığı ölünce onun malına vâris olurdu.³² İslâm ise evlat edinme ve evlatlıkların mirasçı olması uygulamasını reddetmiştir.³³

Yahudilikte insanların ibadete şebbûr denilen boru ile çağırılmalarına mukabil İslâm'da ezan ile çağırılmaları³⁴, Yahudilerin yaptığı belirtilen "elleri böğüre koyma" fiilinin iyi karşılanmaması³⁵ da bu konuda birer örnek olarak sunulabilir.

B- Tasvip edilen uygulama ve inançlar

İncillerde verilen bilgilere göre Hz. İsa zamanında Yahudilerin yemekten önce ellerini yıkadıkları, yıkanmamış elleri murdar kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Yahudiler, ellerini yıkamadan yemeğe oturan havarileri ayıplamışlardır.³⁶ İslâm, Yahudilerin yemeklerden önce ellerini yıkamalarına dair uygulamalarını tasvip etmiştir. Hz. Peygamber, yemekten önce ve sonra ellerini yıkamışlar ve yıkanmasını tavsiye etmişlerdir.³⁷

²⁹ Tekvin 1/28.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 157; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, tahk. ve talik: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., Nikah 2; Tirmizî, Nikâh 2; Nesâî, Nikah 4.

³¹ Bkz.: Nisâ, 4/19.

³² Ateş, Ali Osman, *İslâm'a göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 386-387.

³³ Ahzâb, 33/5, 40.

³⁴ Buhârî, Ezân 1, Enbiyâ 50.

³⁵ Buhârî, Enbiyâ 51.

³⁶ *Matta*, 15/1-3, 17-20; *Markos*, 7/1-5; *Luka*, 11/37-38.

³⁷ Ebû Dâvud, Et'ime 12; Tirmizî, Et'ime 39, Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV) thk.: Mustafa Abdülkâdir Ata, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990 (Zehebî'nin *Telhis*'i ile birlikte), IV, 119.

Önceki kültürde bulunan bazı uygulamalardan biri olan Aşura günü orucunun da Allah Resûlü tarafından tasvip edildiği söylenebilir. Aşura günü orucunda bir tasvip söz konusu olsa da bu tasvibin niteliği dikkat çekmekte, konumuzla ilgili de iyi bir fikir vermektedir. Zira Aşura günü orucu tasvip görmüş olsa da bazı ayrıntıları ile önceki kültüre bir muhalefet de içermektedir. Ayrıca Aşura günü orucu, Peygamberimiz'in, bazı ibadet ve uygulamaları Medine'ye hicretten sonra Yahudilerden veya diğer çevre kültürlerden öğrenerek uygulama alanına koyduğuna dair iddiaların sağlamlasının yapılacağı iyi bir örnektir.

Aşura günü, tarihi bir kısım olaylardan dolayı Yahudiler tarafından o güne verdikleri bir değer olarak oruç tutularak geçiriliyordu. Peygamberimiz Medine'ye hicretin akabinde onların da uyguladığı bu ibadete "*Ben Musa'ya sizden daha lâyıkim.*" diyerek kendisi de devam etmiş ve ashabına o günde oruç tutmalarını tavsiye etmiştir.³⁸

Konu ile ilgili hadisin benzer rivayet tariklerini incelediğimizde ortaya çıkan husus, Ramazan orucunun farz kılınması ile Aşura günü tutulan orucun artık diğer normal günlerde tutulan bir oruç gibi değerlendirildiğidir. İbn Ömer'in, Ramazan ayında oruç tutulmasının farzietini gösteren ayet inince, Aşura günü orucu için Allah Resûlü'nden naklettiği şu ifade bunu anlatır: "*Bu gün (Aşura günü) Allah'ın (sair) günlerinden bir gündür. Artık isteyen o günde oruç tutar, isteyen de tutmaz.*"³⁹

Ayrıca Aşura günü orucunu Allah Resûlü Medine'ye hicret edince ilk defa Yahudilerden görmüş ve uygulamaya başlamış değildir. Zira Hz. Aişe'nin belirttiğine göre Cahiliye döneminde Kureyş bu orucu tuttuğu gibi Resûlullah da bu orucu tutuyordu.⁴⁰ Binaenaleyh Aşura günü orucu örneğinde bazı ibadetlerin diğer kültürlerden İslâm'a geçtiğini iddia etmek doğru değildir.⁴¹ Öyleyse Allah Resûlü'nün bu oruç hakkında Yahudilere, "*Bu tuttuğunuz nedir?*"⁴² demesinde ve ashabına bunu tavsiye etmesinde bazı hikmetleri aramak gerekir. Bu durum, yeni bir dinin Medine'deki ilk komşuları hükmündeki Yahudilere, dini tebliğ etme zemini hazırlama adına bir yakınlık kurma girişimi olarak algılanabileceği gibi hak bir din ile

³⁸ Bkz.: Buhârî, Savm 68; Müslim, Sıyâm 127; İbn Mâce, Sıyâm 41.

³⁹ Ebû Dâvud, Sıyâm 64.

⁴⁰ Ebû Dâvud, Sıyâm 64.

⁴¹ Mesela Ceatani ve Wensinck böyle bir iddiada bulunmuşlardır. Bkz.: Yavuz, Yusuf Şevki, "Aşura", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, 24-26.

⁴² Buhârî, Savm 68; Müslim, Sıyâm 128.

gelmiş, iki tarafın da peygamberliği hususunda hemfikir olduğu üst bir kimlik olan Hz. Musa'da ortak payda arama şeklinde de değerlendirilebilir.

Yine, Ramazan orucu farz kılındıktan sonra da Efendimiz'in Aşura günü orucuna devam etmesini, diğer peygamberlerin uygulamalarına devam etmesi⁴³ şeklinde değerlendirilmek ve Allah'ın Hz. Musa'yı Firavun'un zulmünden kurtardığı gün olması hasebiyle⁴⁴ de geçmiş bir peygamberin böyle önemli bir gününü Allah'a şükürün bir ifadesi olarak oruçlu geçirmek şeklinde yorumlamak daha uygundur. Resûlullah'ın (sas) bu ibadeti Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra devam ettirirken, yaşadığı dönemdeki diğer kùltürlerde uygulandığı şekliyle değil de daha farklı bir şekilde yapılmasını istemesi⁴⁵, onlara olan muhalefetin bir göstergesi olduğu kadar, İslâm dininin ibadet ve ahkâmındaki orijinalliği ihsas ettiren bir tavra da işaret etmektedir.

C- Tashih edilen uygulama ve inançlar

Cahiliye devrinde mevcut olan ve derhal boşama meydana getiren, bir yıl veya daha fazla süreli olabilen îlâ hâdisesi, tashih edilerek İslâm tarafından kabul edilmiştir. İlâ'nın süresi 4 ayla sınırlandırılmış, derhal boşanma hususu ilga edilerek 4 aya tecil edilmiştir.⁴⁶

Temizlikle ilgili hususların İslâm dinine önceki kùltürlerden aktarıldığına dair iddialar, çevre kùltürlerle olan ilişkilerde en çok ön plana çıkan alanlardan birini oluşturmaktadır.

Taharet, gusûl ve kadınların temizlikleri ile ilgili hususlar, İslâm dininde olduğu gibi önceki bazı dinlerin uygulamalarında da görülmektedir. Fakat bu ve benzeri bazı uygulamalarda bir takım tahrifat olduğu için bunlar İslâm'da tashih edilmiş ve öylece vaz' edilmiştir. Hatta bunlarla ilgili çevre kùltürlerde olduğundan bağımsız olarak mutlak ve müstakil ayetle-

⁴³ Bu günü Hz. Musa Allah'a bir şükür olarak oruçla geçirmiştir. Bkz.: Humeydî, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekir, *Müsned*, (I-II) Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I, 209; İbn Mâce, Sıyâm 41.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 291; Buhârî, Savm 68; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (I-IV) tahk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut Lübnan tsz., III, 286.

⁴⁵ Mesela, Aşura günü orucu ile ilgili bir kısım insanların Allah Resûlü'ne gelerek bu güne Yahudi ve Hristiyanların tazîm ettiğini bildirmesi üzerine Resûlullah'ın "Öyleyse gelecek sene dokuzuncu gününü oruç tutarız" demesini böyle bir değişikliğe örnek gösterebiliriz. Lâkin Efendimiz bir sonraki yılı göremeden vefat etmiştir. Bkz.: Ebû Dâvud, Sıyâm 65.

⁴⁶ Bakara, 2/226

rin⁴⁷ ve sahih hadislerin⁴⁸ varlığı, onların önceki dinlerden tashih edilerek de olsa alınmadığını, İslâm'a has orijinal birer hüküm olduğunu ortaya koyabilecek bir karîne olarak değerlendirilebilir. Yine, abdest ve guslü bildiren ayete⁴⁹ "Ey iman edenler!" diye müminlere hitap edilerek başlanması, bu ayetten önceki iki ayette de bizzat Ehl-i Kitap'a işaret edilerek onlara nelerin helal ve haram kılındığının Efendimiz tarafından ifade edilmesi, bu karîneyi güçlendirmektedir. Ne var ki benzer uygulamaların eski kültürlerde de olması bu tür iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuş olabilir.

Yahudilikte hayız halindeki kadın ve dokunduğu şeyler murdar kabul edilmekte, bu hal akşama kadar sürmekte, kadının hayız müddeti 7 gün ile tahdid edilmekte ve hayızlı kadınla yatan kimse de kadın gibi 7 gün murdar sayılmaktadır.⁵⁰

Peygamberimiz zamanındaki Yahudilerin, ellerindeki Tevrat'ın bu hükmünden dolayı hayızlı kadınla bir arada bulunmadıkları, birlikte yemek yemedikleri, hayızlı kadınları evden çıkardıkları nakledilmektedir.⁵¹

Hristiyanlıkta ise Yahudilik ve İslâm'a göre guslü gerektiren hususlardan dolayı gusledilme uygulamasının yer almadığı görülür. Buna göre cünüplük, hayız-nifas, murdarlık hallerinden dolayı dinen yıkanma mecburiyeti yoktur.⁵²

İslâm'ın, hayızlı kadının bazı ibadetleri yerine getirmesini yasaklayarak bu hususta, Yahudilikteki mukaddes şeylere dokunmama ve Beyt-i Makdis'e girmemeye benzer bir uygulamayı benimsediği söylenebilir.⁵³ Ancak İslâm'da, hayızlı kadının murdar kabul edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.⁵⁴ İslâm'a göre hayızlı kadının dokunduğu şahıs ve eşyalar da

⁴⁷ Mâide, 5/6.

⁴⁸ Buhârî, Gusl 1, 2; Müslim, Hayz 35, 36, 37.

⁴⁹ Mâide, 5/6.

⁵⁰ Levililer, 15/19-24.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 132; Müslim, Hayz 16; Ebû Dâvud, Tahâre 102; Nesâî, Tahâre 181.

⁵² Kazıcı, Ziya, *Kur'ân-ı Kerim ve Garb Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Bahar Yayınları, İstanbul 1971, s. 44, 100-101.

⁵³ Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz, *el-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, (I-IV) Dâru'l-Kitâbeti'l-Arabî, Kahire tsz., I, 133.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235; Buhârî, Gusl 23; Müslim, Hayz 116; Tirmizî, Tahâre 89.

murdar değildir. Peygamberimiz hanımlarıyla, onlar hayızlı haldeyken bir arada bulunmuş, yemiş, içmiş, beraberce aynı eşyaları kullanmış, onlarla aynı yatakta yatmış, cinsi münasebet hariç diğer bütün ailevi ilişkilerde bulunmuştur.⁵⁵

İslâm, hayızlıya dokunan kimsenin de murdar olduğu ve akşama kadar murdar halinin devam ettiği fikrini kabul etmemiş, sadece hayız bittikten sonra yıkanmak gerektiğini belirtmiştir. Hayızın süresi de fikhî mezheplere göre farklılık arz etmekle beraber hayız kanının kesilmesine bağlanmıştır.⁵⁶

Allah Resûlü'nün (sas), yetiştiği çevreden, yaptığı yolculuklardan ve dönemindeki kültürel birikimden yararlanarak Ehl-i Kitap'a ve diğer kültürlerle dair bazı haberlerden, kıssalardan ve dinî bazı uygulamalardan haberdar olduğunu söylemek mümkün⁵⁷ olsa da onun bu konulardaki kesin bilgi kaynağının vahiy olduğunu belirtmek gerekir.⁵⁸

Bu Konuda Bazı Batılı Araştırmacıların İddiaları ve Bunların Değerlendirilmesi

Bugün dünyanın pek çok kültürüyle ilişki içinde olan bazı araştırmacılar, İslâm'ın menşeiini sorgulamaya ve ona konum biçmeye çalışmaktadırlar. Bu, bir bakıma kendini, öteki ile var etmeye çalışarak tanımlayabilme çabası olarak algılanabilir. Hadd-i zatında bir kültürün veya hareketin kendini ötekine göre tanımlandırmaya çalışma çabasının tarih olarak çok daha öncelere gittiğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda bazı Batılı araştırmacılar, İslâm kültürünün çevre kültürlerden ağırlıklı olarak etkilendiğini iddia etmektedirler. İslâm hakkındaki araştırmalarına böyle bir önyargı ile başlayan bu araştırmacıların buldukları neticeler de ön kabullerinin yansıması mahiyetindedir. Zira onlar, İslâm kültürünün temel kaynakları Kur'ân ve Sünnet ile beraber icma, kıyas ve içtihad gibi disiplinleri göz ardı ederek veya bunları kendi mantalite ve zihniyetleriyle bir zemine oturtarak onun diğer kültürlerle olan ilişkisini tahlil edip değerlendirmektedirler.

⁵⁵ Buhârî, İtikâf 2, 4; Müslim, Hayz 1, 8; Ebû Dâvud, Sıyâm 78.

⁵⁶ Buhârî, Hayz 24; Müslim, Hayz 62; İbn Mâce, Tahâre 115; Ebû Dâvud, Tahâre 107; Nesâî, Tahâre 134.

⁵⁷ Güner, a.g.e., s.115.

⁵⁸ Şu ayet buna bir delildir: "Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz." Bkz.: Hûd, 11/120.

Bunun yanı sıra İslâm'ı sorgulamaya çalışan bu araştırmacıların İslâm kültür ve medeniyetini anlama gayretleri, tarafsızlık özelliğinden yoksundur. Değişik bir ifade ile "Batı'da İslâm hakkında oluşmuş bilimsel bir bilginin değil "İslâm Tahayyülü"nün varlığından söz etmek mümkündür. Batı'nın İslâm tahayyülü, 50'li yıllardan beri, çeşitli Müslüman toplumlardaki bağımsızlık hareketleri, gösteriler, isyanlarla dolu şiddetli gündem tarafından cezbedilen medyanın gücü ve her yerdeki varlığıyla beslenmektedir".⁵⁹ Günümüzde de bazı Batılıların bu ilmîlikten uzak bakış açısının örnekleri görülmekte, seçmeci bir üslupla İslâm dünyasından alıntılardıkları bir takım olay veya fikirlerle genel olarak İslâm hakkında kanaat bildirdiklerine şahit olunmaktadır. Bu, adeta kurgulanan bir hayalin resmini çizmeye çalışmak gibi bir şeydir.

Kur'ân'ın Arap mantığını yansıttığına, onda kullanılan argüman ve düşüncelerin Arap mantığının neticesi olduğuna dair daha çok Batı kaynaklı bazı iddialara, hanımların temizlikleriyle alâkalı hususların Yahudi kültürüne has olduğu ve İsrâiliyyât malzemesinin rivayet literatürümüze geçişinin *kasıtlı* olduğu ile ilgili iddiaları⁶⁰ eklemek de mümkündür.

Batı'da İslâmî araştırmalarla meşgul olanlardan Abraham Geiger (v. 1874), I. Goldziher (v. 1921) ve C. C. Torrey (v. 1956) gibi müsteşrikler, "Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka hiçbir Sünnet (hadis) bırakmadığını, ilk İslâm toplumunun uyguladığı Sünnet'in Hz. Peygamber'in Sünnet'i olmayıp Kur'ân aracılığıyla tadile uğramış İslâm öncesi Arapların örfü olduğunu, sonraki nesillerin hicri ikinci yüzyılda bu örfе otorite ve normatiflik kazandırmak maksadıyla "Hz. Peygamber'in Sünnet'i" kavramını geliştirip bunu gerçekleştirmek için hadis mekanizmasını uydurdıklarını" ileri sürmüşlerdir.⁶¹

⁵⁹ Bkz: Arkoun, Muhammed, *İslâm Üzerine Düşünceler*, çev.: Hakan Yücel, Metis Yayınları, İstanbul 1999, ss. 15-16.

⁶⁰ Mesela bkz.: Ebû Reyve, Mahmûd, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev.: Muharrem Tan, İstanbul 1998, ss. 163-164.

⁶¹ I. Goldziher, "Hadis'te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar", çev.: Ömer Özsoy, *Ankara Ü. İ.F.D.*, Ankara 1997, c. 36, ss. 405-421; Ateş, *İslâm'a göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, s. 17. Bu konuda Abraham Geiger (v. 1874), C. C. Torrey (v. 1956) ve diğerlerinin ortaya attıkları görüşler için bkz.: Hıdır, Özcan, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi*, ss. 250/256. Bu konuda bazı Batılılarla paralel iddialara sahip olan ve İslâmiyet'in orijinal bir şey getirmedeğini, orijinal sayılan birçok hususun aslında eski dinlerde mevcut olduğunu belirten Hilmi Ziya Ülken, İslâm dininin birinci derecede kaynağı olan Kur'ân metninin dahi, bu konuda eskileri tekrarladığını belirtir: "Kur'ân'ın metni tetkik edilecek olursa orada birçok eski Sami itikatlarının, İbranî kıssalarının devam ettiği görülür." Ülken'e göre, Kur'ân'da dile getirilen eski Peygamber ve kavimlere ait kıssaların hepsi, diğer dinlerin kitap-

Bu araştırmacıların mezkûr yaklaşımlarına karşı doğru olanı ortaya koymanın önemli bir yolu, tam ve mükemmel bir din olan İslâm'ı, bir medeniyet olarak ele almak, en azından onun çevre kültürlerle yaptığı atıfları değerlendirmektir ki bu da Kur'ân ile beraber rivayet literatürü üzerinden İslâm'ın çevre kültürlerle olan ilişkisini ortaya koymayı gerektirir.

İslâm, kendinden önceki hak dinleri, tevhid inancına sahip bulunması ve vahiy kaynaklı olması manasında bir birlik olarak kabul etmiş ve zaman zaman onlara atıflarda bulunmuştur.⁶² Allah Resûlü'nün (sas), "*Peygamberler, baba bir kardeşler gibidir. Anneleri farklı, fakat dinleri birdir.*"⁶³ hadisinde de açıkça belirtilen husus, onun getirdiği dinin, diğer bütün hak dinlerin özü ile aynı olduğudur. Bir fikir vermesi açısından belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da bulunan bazı yasakların mevcut Kitab-ı Mukaddes'te de yer alması, inanç konularından farklı olarak iki din arasındaki bazı ortak ahlâkî değerlere de işaret etmektedir. Mesela, hem Kur'ân'da hem de Kitab-ı Mukaddes'te kibirli olmak⁶⁴, dedikodu yapmak⁶⁵, cimrilik⁶⁶ ve iftira etmek⁶⁷ gibi bazı tutum ve davranışlar kötü görülmüş veya yasaklanmıştır. Bunlara sabırlı olmak⁶⁸, alçakgönüllü olmak⁶⁹ ve fakirlere iyilik etmek⁷⁰ gibi tavsiye edilen güzel ahlâka dair

larında vardır. O, "İslâmiyet'in halk tabakaları arasına yayılmış şekillerinde olduğu kadar, doğrudan doğruya Kur'ân'ın metninde de payen dinlerin ve eski itikatların ne derecede tesiri olduğu daha çok meydana çıkacaktır." sözüyle, İslâmiyet'in sadece ilâhî dinlerden değil, ilâhî olmayan beşerî dinlerden de birçok konuda etkilendiğini belirtir. İslâm itikadından sonra, ibadetlerinin de aslında diğer çevre kültürlerin tesirinde şekillendiği iddiasını dile getiren Ülken, İslâm'ın şartları diye nitelenen beş rûknün de, hadd-i zatında, İslâmiyet'in doğduğu sıralarda varlığını sürdüren kültürlerdeki uygulamalarının bir yansıması olduğunu ifade eder. Ülken, neredeyse bütün İslâm dinine ait argümanların eskilerde var olduğunu da belirtmektedir. Sonuç itibarıyla o, İslâm inancının, eski kültür ve dinlerinin doğrultusunda sürekli şekil aldığı ve böylece oluştuğunu söyleyerek müsteşriklerin iddialarıyla örtüşen fikirler ileri sürmektedir. Bkz.: Ülken, Hilmi Ziya, "İslâmiyet'te Eski Dinlerin İzleri", *İstanbul Kültür Dergisi*, 1 Temmuz 1946, c. 6, sayı: 63, ss. 4-5.

⁶² Şu ayet bunu beyan eder: "*Nitekim senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki ona: "Benden başka ilah yok, öyleyse yalnız bana ibadet edin!" diye vahyetmiş olmayalım.*" Bkz.: Enbiyâ, 21/25. Ayrıca pek çok peygamberin tevhid esaslarını tebliğ ettiğine dair bkz.: Hûd, 11/25-110.

⁶³ Buhârî, Enbiyâ 49; Müslim, Fedâil 145.

⁶⁴ Krş.: Lokmân, 31/18; Yeremya, 13/15.

⁶⁵ Krş.: Hucurât, 49/13; Süleyman'ın Özdeyişleri, 16/28.

⁶⁶ Krş.: Âl-i İmrân, 3/180; Luka, 12/16-21.

⁶⁷ Krş.: Ahzâb, 33/58; Süleyman'ın Özdeyişleri, 10/18.

⁶⁸ Krş.: Asr, 103/1-3; Süleyman'ın Özdeyişleri, 16/32.

⁶⁹ Krş.: Furkân, 25/63; Matta, 23/11-12.

tutum ve davranışları eklemek de mümkündür. Çevre kültürler içinde, aslen kutsal olan bir kitaba sahip olmalarından dolayı Ehl-i Kitap'a olan atıfların çokluğu ön plana çıkar.⁷¹

Kaynak birliğine rağmen dinler arasında görülen farklılıkları da "insanları kemâle ulaştırmak için tarih boyunca mükemmelleşen, mükemmelliğin zirvesine de İslâm ile ulaşan din olgusunda tarihî süreçte görülen farklılıklar"⁷² şeklinde anlamak mümkündür. Bütün dinlerin özünün bir olmasına ve başlangıçta bütün insanların bir tek ümmeti teşkil etmesine⁷³ rağmen dinler arasında sonradan görülen bölünmeler ve farklılıklar⁷⁴, bizzat dinin kurucusu Allah tarafından "irade" buyrulmuştur⁷⁵ ki bunun sebebi de iyilik ve takvada yarış etmek⁷⁶ ve imtihan edilmek⁷⁷ şeklinde açıklanmıştır.

Öyleyse bir peygamberin diğerini tasdik etmesi, yadırganacak değil ancak beklenen bir durumdur. Nitekim bu tasdik görevi Allah Resûlü'ne (sas) Kur'ân'da açıkça tevdi edilmiştir: *"Sana da, daha önceki kitapları, hem tasdik edici, hem de onları denetleyici olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. O halde bütün Ehl-i Kitap'ın aralarında, Allah'ın sana indirdiği ile hükmet, sana gelen bu hakikati terkedip de onların keyiflerine uyma!"*⁷⁸

Binaenaleyh, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın (aleyhimeselâm) dinlerinden kalan uygulamalara, vahiyle müeyyed olan Allah Resûlü tarafından yer yer atıfta bulunulması kadar doğal bir durum olamaz. Fakat bu gerçeği belki de sahip buldukları önyargılardan dolayı anlayamayan bazı Batılı araştırmacıların bu konudaki sonucu ise; Hz. Peygamber'in, bu kültür-

⁷⁰ Krş.: Âl-i İmrân, 3/92; Luka, 3/11.

⁷¹ Bkz.: Kesler, M. Fatih, *Kur'ân-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 9.

⁷² Bkz.: Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 10.

⁷³ Şu ayet bunu ifade eder: *"Bütün insanlar bir tek ümmet teşkil ediyorlardı. Aralarında ihtilaflar başlayınca, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi."* Bkz.: Bakara, 2/213.

⁷⁴ Peygamberlerin getirdikleri dinlerin aynı, farklılıkların ise şeriatlarda söz konusu olduğuna işaret eden ayet için bkz.: Mâide, 5/48.

⁷⁵ Bkz.: Hûd, 11/118; Mâide, 5/48.

⁷⁶ Bkz.: Bakara, 2/148; Mâide, 5/48.

⁷⁷ Bkz.: Mâide, 5/48.

⁷⁸ Mâide, 5/48.

lerden ağırlıklı olarak istifade ederek yeni bir kültür oluşturmuş olduğu yönündedir. İşin en garip tarafı, bazılarının bu etkilenmeye Kur'ân'ı da dâhil etmesidir. Hatta bu etkilenmenin o kadar çok olduğunu vurgulamışlardır ki, bu durum bazı Batılı yazarları da rahatsız etmiş ve onlardan biri olan Alman oryantalist Johann Fück (1894-1974), Hz. Peygamber'in orijinalliğinin mümkün olduğunca kısıtlanmaya çalışıldığını ifade ederek bu tür iddiaları çürütmek için "Arap Peygamber'in Orijinalliği" konusunda bir makale ele almıştır.⁷⁹

İsrailoğulları'nın kendi kutsal kitaplarına muhalefeti anlatan ve onlara hitap eden "Hakkı batıla karıştırmayın, bile bile gerçeği gizlemeyin."⁸⁰ ayeti ile Yahudi ve Hristiyanlara işaret ettiği belirtilen⁸¹ "Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil."⁸² ayeti, açık bir şekilde Yahudilik ve Hristiyanlık'ta bulunan ahkâm, ibadet ve uygulamalarda tahrifatın söz konusu olduğunu belirtirken⁸³, Allah Resûlü'nün (sas) son hak din İslâm'ın öğretilerini, muharref kitapları bulunan ve sapıttıkları açıkça bildirilen bu kültürlerden etkilenerek oluşturduğunu iddia eden anlayışın ne ayetleri ne de hadisleri, hatta Allah Resûlü'nün uygulamalarını doğru bir şekilde anlayıp yorumladığını söylemek mümkün değildir.

Özellikle Medine döneminden sonra Allah Resûlü'nün dış dünya ile olan ilişkisini, sosyal hayatta insanlarla beraber yaşama ahlâkı adına ortaya koyduğu insanî tavrı ve bazı dînî, siyasî ve içtimâî mülâhazaları –ki bunlar "Çevre Kültürlerle Olan İlişkilerde Gözetilen Mülâhazalar" başlığında ele alınacaktır-, "bir takım ibadet şekillerini çevre kültürlerden etkileşim sonucu dine kazandırdığı" iddiasına delil olarak sunmak, her sözü vahiyle müeyyed olduğu belirtilen⁸⁴ Hz. Peygamber'e yapılmış bir iftira olarak algılanmalıdır.

⁷⁹ Fück, Johann, "Die Originalität des Arabischen Propheten", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft: ZDMG*, Bd. 90, Bonn 1936, ss. 509-525.

⁸⁰ Bakara, 2/42.

⁸¹ Bkz.: Taberî, Muhammed b. Cerir Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (I-XXIV) tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risale, y.y. 2000, I, 185-188; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsat*, (I-X) tahk.: Târik b. İvadillâh, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415, VI, 279.

⁸² Fâtiha, 1/6-7.

⁸³ Bu meyanda şu ayetlere de işaret edebiliriz: Bakara, 2/75, 79; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/12, 14, 15.

⁸⁴ Necm, 53/4.

Tarih de bize İslâm'ın eski Arap dinine özgü birçok ibadet ve inancı içerdiğini göstermektedir. Mesela İslâm, Mekke'ye hacc ziyareti, cinlere olan inanç, eski toplumlar hakkındaki bazı tasvirler ve benzeri hususlarla eski kültürlerle atıfta bulunmaktadır. "Ancak Kur'ân, 'eski toplumsal söylemin kalıntılarını' (18. sûrenin (Kehf) gösterdiği gibi) yeni 'ideolojik⁸⁵ sarayı' kurmak için kullanmaktadır. Kur'ân'ın eski kültürlerde zaten bilinen unsurları, kavramları, ibadetleri, inançları ve ifadeleri kullanması, filolog tarihçilerin yaptığı türden bir "etkiler" araştırmasına olanak tanımaz. İslâm bilginleri ile tarihçiler arasında bugün bile süren çatışmalar ve öfkeli karşı çıkışlar, toplumsal ve kültürel gerçekliği farklı algılamaktan kaynaklanmaktadır."⁸⁶

Ka'bu'l-Ahbâr gibi bazı ravilerin, rivayet malzemesinin içine çevre kültürlerden özellikle de Yahudilikten bilerek malumat ekledikleri de iddialar arasındadır. Oysa Ka'bu'l-Ahbâr (v. 32), Abdullah b. Selam (v. 43) ve Vehb b. Münebbih (v. 110) gibi önce Yahudi iken sonradan Müslüman olan ve Tevrat'ı iyi bilen âlimlerin Yahudi kültüründen öğrendikleri malumatı hadislerin içine kattıkları veya Allah Resûlü'nün (sas) sözleri imiş gibi sunduklarına dair bir ittifak yoktur. Bunlar bazı araştırmacıların iddialarından ibarettir. Bununla beraber bugün için onların, rivayetlerin içine Tevrat'tan aktardıkları iddia edilen bilgilerin sağlamasının yapılacağı bir deneyime de sahip bulunamıyoruz. Zira elde bulunan en eski Tevrat nüshası, Ka'bu'l-Ahbâr'ın vefatından (m. 654) yaklaşık 200 yıl sonrasına (m. 820-850) aittir.⁸⁷

Ebû Reyve'nin, Ka'b'ı hilekâr olarak tavsif ederek "takva ve zühd hileleri ile İslâm'ın içine bilerek hurafe ve efsane sokuşturmakla" suçlamasını⁸⁸; veya Reşit Rıza'nın yine Ka'b'ı "yalancı, gerçekten iman ettiğinden şüphe duyulması gereken, Müslümanları kandırıp aldatan en şerli insanlardan" şeklindeki ağır ithamlarını⁸⁹ doğru kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira Ka'bu'l-Ahbâr güvenilir olarak tavsif edilmiş⁹⁰, Nevevî onun sika olduğu husu-

⁸⁵ Bizce "ideal".

⁸⁶ Arkoun, *İslâm Üzerine Düşünceler*, ss. 94-95.

⁸⁷ Tevrat nüshaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Tanyu, Hikmet, "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *Ankara Ü.İ.F.D.*, XIV, 1966 Ankara, s. 103

⁸⁸ Ebû Reyve, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, ss. 163-164.

⁸⁹ Na'naa, Remzi, *el-İsrâliyyât ve Eseruhâ fi Kütübî't-Tefsir*, Beyrut 1970, s. 169

⁹⁰ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, (I-XXVI) tahk.: Saîd Ahmed A'rab, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, Titvan 1990, XXIII, 39.

sunda âlimlerin ittifak ettiklerini belirtmiş⁹¹, ayrıca İbn Hacer de onun sika olduğunu bildirmiştir.⁹² Zehebî'nin verdiği şu bilgi, onun rivayet malzemesi içine bilerek isrâîlî haber kattığına dair iddianın mesnetsizliğini bildirmesi açısından kayda değerdir: "O, İsrâiloğulları'nın kitaplarını bilirdi. O'nda bu kitapların sahîhini bâtilından ayırt edebilme melekesi mevcuttu."⁹³

Bununla beraber, cerh ve tadiil âlimlerinin geçmiş kutsal kitaplarla olan irtibatını "kad karae'l-kütüb"⁹⁴ şeklinde sonraki nesillere bir tenbih olarak bıraktıkları Ka'bu'l-Ahbâr'ı cerh etmemelerinin sebebi olarak "bir ravinin geçmiş kültür ve kitaplardan nakilde bulunmasını başlı başına bir cerh sebebi saymadıkları"⁹⁵ hususunu belirtmek de yerinde olacaktır.

Burada, Allah Resûlü'ne yalan söz isnad etmenin zor olduğunu bilen, bâtil haberleri Ka'b ve Vehb gibi kimselerin üzerinden tervic etmek ve yaymak isteyen kötü niyetli kişilerin varlığından söz etmemiz mümkündür. Yine Ka'b ve benzerlerine nisbet edilen haberlerin hepsinin onlara nispeti de sahih değildir.⁹⁶ Çoğunluğu Taberî tarafından mervî olan mezkûr haberlerin menşelerinin daha eskilere dayanması ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca Ka'bu'l-Ahbâr gibi Yahudi kültürünü bilen ve bunu İslâm'a aktardığı iddia edilen ravilerin naklettikleri malumatın ve rivayetlerin daha çok şu üç konuda kümelendiği görülmektedir: Yaratılış, fiten ve melâhim, geçmiş peygamberler ve ümmetlere dair kıssalar.⁹⁷ Bu konuların, amel edip etmemenin vacip veya haram olduğu hususlardan olmaması⁹⁸ da gözden kaçmamalıdır ki aslında bu durum, mezkûr konularda rivayetler içine katıldığı iddia edilen malumatın İslâm'ın orijinalliğine halel getirmek noktasında çok etkili olmadığına işaret eder.

⁹¹ Bkz.: Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lüğa*, (I-IV) İdâratü't-Tibâati'l-Müniriyye, Mısır, tsz., II, 68-69.

⁹² Bkz. İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1992, s. 461.

⁹³ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (I-XXIII) Beyrut 1985, III, 490.

⁹⁴ İbn Hıbbân, Muhammed b. Hıbban Ebû Hâtim el-Büstî, *es-Sikât*, (I-IX) tahk.: Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı, y.y. 1975, V, 333.

⁹⁵ Bkz.: Hıdır, a.g.e., s. 377.

⁹⁶ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır 1958, s. 191.

⁹⁷ Bkz.: Hıdır, a.g.e., ss. 330-350.

⁹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.: Zâkir Kadirî Ugan, İstanbul 1988, II, 467.

Yine Ka'bu'l-Ahbâr'ın, kendi huzurunda İslâm'a uygun olan haberleri Ehl-i Kitap'tan nakletmesine Hz. Ömer'in izin vermesini⁹⁹, "O'nun psikolojik durumunu göz önüne alarak kalbini İslâm'a ısındırmak için, bu minval haberleri nakilden vazgeçmesini zamana bırakması ve bunu Ka'b'ın gönülünü kazanma amacına yönelik bir tebliğ stratejisi olarak değerlendirmesi"¹⁰⁰ şeklinde düşünmek de mümkündür.

Ayrıca, isrâiliyyâtın rivayetler arasına girmesinde ve Müslümanlar arasında yayılmasında Ka'b ve diğerlerinin isimleri geçse bile, bunun vebalini bu âlimlere yüklemek doğru değildir. Zira Allah Resûlü'nün, bizzat kaynağını bildirerek İsrâiloğulları'ndan haber nakletmenin sakıncasının olmayacağına dair hadisi¹⁰¹ bilinmekteydi. Kâ'b ve diğerleri de bu haberleri isrâiliyyât olarak naklediyorlar ve Allah Resûlü'ne isnad etmiyorlardı. Lâkin tefsir ve şerh mahiyetindeki isrâilî haberler, tervîc arzusuyla ve doğruluğunun ispat edilmesi sadedinde sonraki devirlerde¹⁰² Ka'b ve diğerlerine nispet edilince¹⁰³, özellikle tefsir kitaplarındaki rivayetler içinde bulunan isrâiliyyâta dair haberler çoğalmaya ve sanki hadis gibi algılanmaya başlamıştı. Bu durumda da Ka'b gibi âlimlerin, kendilerinden sonrakilerin yaptığı bir yanlış düzeltme imkânına sahip bulunmaları aklen mümkün değildir. Fakat (bizlerin de dâhil olduğu) sonraki devirlerde yaşayan Müslümanların, bu durumda takınacağı tavır, hadiste belirtildiği üzere¹⁰⁴ bu haberlerden herhangi birini tasdik etmekle mükellef olmadıklarının bilincinde bulunmalarıdır.

Bütün bunlardan sonra Ka'bu'l-Ahbâr'ın Yahudi kültüründen bazı malumatı Sünnet içerisine *belirli bir kasıtlı* aktardığı veya bunları Allah Resûlü'ne isnat ettiği şeklindeki iddiaların doğruyu yansıtmadığı ve meseleye temkinli yaklaşmak gerektiği açığa çıkmış olmaktadır.

Konu ile alâkalı diğer bir haber de şudur: Hz. Ömer, bir keresinde elinde Tevrat'tan bir nüshayı Allah Resûlü'ne getirince Efendimiz bir şey dememiş, okumaya başlayınca Resûlullah'ın yüzünün rengi değişmiş, Hz. Ömer de, "Rab olarak Allah'tan, Resûl olarak

⁹⁹ Dârimî, Mukaddime 38.

¹⁰⁰ Bkz.: Hıdır, a.g.e., s. 377.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214, III, 13; Dârimî, Mukaddime 46; Buhârî, Enbiyâ 50; Tirmizî, İlim 13.

¹⁰² Bkz.: Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Kahire 1952, II, 139.

¹⁰³ Bkz.: Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire 1961, I, 190-191.

¹⁰⁴ Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 111; Buhârî, İ'tisam 25, Tevhid 51.

Muhammed'den, din olarak da İslâm'dan razı olduğunu" söyleyince Hz. Peygamber Efendimiz: "Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, şayet Musa çıksaydı ve siz de beni terk ederek ona uysaydınız, muhakkak doğru yoldan sapmış olurdunuz. Şayet Musa hayatta olsa ve benim peygamberliğime kavuşsaydı muhakkak bana tabi olurdu." buyurmuştur.¹⁰⁵ Benzeri iki rivayetten¹⁰⁶ de anlaşılan odur ki, Allah Resûlü muharref olduğu sabit olan Tevrat ve benzeri geçmiş kültürlerle ait kitapların huzurunda okunmasını ve sahabilerin elinde dolaşmasını hoş karşılamamaktaydı. Muhtemelen bu, Yahudi kültürünün daha etkin olarak hissedildiği dönemde sahabilerin zihinlerinin karışmasını önlemeye yönelik bir tedbir idi.¹⁰⁷

Burada, açıkça görülen muhalefetine rağmen Efendimiz'in bu hassasiyetlerini göz ardı ederek rivayetler içinde bulunan çevre kültüre dair atıflardan İslâm'ın orijinalliğine halel getirecek bir sonuç çıkarmanın mümkün olamayacağı açıkça görülmektedir.

Resûlullah'ın, Yahudi kültürünü, onların din, ibadet ve eğitim hayatlarını, Medine döneminin ilk yıllarında el-Beytü'l-Midrâs'a yaptığı ziyaretten öğrendiği ve buradan esinlenerek öğrendiklerini de İslâm'a aktardığı iddiası, subjektif yaklaşımların bir neticesi olup kabul edilebilir bir yanı bulunmamaktadır. Hatta denebilir ki büyük bir medeniyetin nüvelerinin oluştuğu yıllarda Allah Resûlü (sas), bir lider olarak dine bir zarar gelmemesi bağlamında Müslümanları uyarmak için iç dünyalarını çok iyi bildiği Yahudileri etkin bir şekilde etüd etmekteydi. Böylece daha sonraki yıllarda âdet, örf ve günlük yaşamdaki bazı uygulamalarında onlara muhalefet edilmesini isteyecekti. Nitekim öyle de olmuştur. İbadet ve inanç ile ilgili konularda çevre kültürlerle olan münasebetlerde temel esprinin onlara muhalefet olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸ Hatta bu muhalefet, sadece dinin ana konularına münhasır değil, ellerin böğüre konulması¹⁰⁹ ve sakalı uzatıp bıyıkları kısaltmak¹¹⁰ gibi günlük yaşayışta en belirgin bir şekilde öne çıkan uygulama ve davranışlarda da caridir. Allah Resûlü'nün dış dünya ile olan münasebetlerini değerlendirirken bu bakış açısı ihmal edilmemeli, bu irtibatlarında dinin öngördüğü helâl-haram dengesine büyük özen gösterdiği asla gözden kaçmamalıdır.

¹⁰⁵ Dârimî, Mukaddime 39.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 470; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 173.

¹⁰⁷ Bkz.: Hıdır, *a.g.e.*, ss. 200/201.

¹⁰⁸ Mesela bkz.: Müslim, *Sıyâm* 133; Ebû Dâvud, *Savm* 65.

¹⁰⁹ Buhârî, *Enbiyâ* 51.

¹¹⁰ Buhârî, *Libâs* 62; Müslim, *Tahâre* 54.

Öyleyse denilebilir ki, geçmiş din ve kültürlerle ait inanç, uygulama ve hükümler, İslâm'da Kur'ân ve Sünnet esaslarına göre değerlendirilmiştir. Medine'nin ilk yıllarında Yahudilerle olan ilişkilerde Ehl-i Kitap'ın bir kısım uygulamalarına itiraz edilmemesi, bazı dinî ve siyasî mülâhazalarla olabileceği gibi, İslâm'ın kemâle ereceği ana kadar dinin yeni mensuplarının korunmasına yönelik bir tavır olarak da algılanabilir. Zira İslâm'ın kemâle ermesiyle, İslâmî ahkâmın ve prensiplerin yerleşmesiyle Allah Resûlü'nün bu konuda daha kesin bir tavır aldığını, hatta tavır almanın ötesinde bazı konularda muhalefette bulunulmasını istediğini söylemek mümkündür. İslam hukukundaki 'Şer'u men kablenâ' prensibini de Yahudilere bununla *belirli bir süre* muvafakat edildiği veya daha genel bir değerlendirmeye Hz. Musa üst kimliğinde bir muvafakat olduğu¹¹¹, muharref Yahudilikte ise asla bir muvafakatin söz konusu olmadığı şeklinde ele almak yerinde olacaktır.

Çevre Kültürlerle Olan İlişkilerde Gözetilen Mülâhazalar

Bu çalışmada rivayetlerden bir kesit arz edilmiş olsa da konu ile ilgili diğer rivayetlerin incelenmesi¹¹² ile Allah Resûlü'nün çevre kültürlerle olan ilişkilerinde dinî, siyasî ve içtimaî bazı mülâhazalara sahip bulunduğu görülür. Bu mülâhazaların izlerini rivayetler içinde görmek mümkündür:

A- Dinî Mülâhazalar

Allah'ın kitap verdiği peygamberlerden birinin diğerine atıfta bulunması, onu tasdik etmesi gayet tabiidir. Her bir peygamber, bir önceki peygamberin ulaştığı tahrif edilmemiş hakikatlerin tasdikçisidir.¹¹³ İşte rivayetler içinde, Allah Resûlü'ne inen Kur'ân'daki gerçeklere muvafık olan eski dinlere ait bazı hakikatlere dair çeşitli atıflar görülmüştür ki bu, Hz. Peygamber'in bu hakikatlerin bazılarını *musaddık* vasfıyla tasdik ettiğini bazılarını da *mübeyyin* vasfıyla açıklığa kavuşturduğunu gösterir. Yani bu atıflardan bazıları, genel olarak hanîf dinin özünüyle bağdaşan hususlar olup bunlar, Allah Resûlü'nün diliyle de bütün insanlığa bir mesaj olarak sunulmuştur.

¹¹¹ Bkz.: Hıdır, a.g.e., s. 374.

¹¹² Bu konuda özellikle Câhiliye ve Ehl-i Kitap örf ve âdetlerinin İslâm dinindeki uygulamalar ile kıyaslanarak değerlendirilmesi için bkz.: Ateş, *İslâm'a göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, ss. 27-498

¹¹³ Hz. İsa'ya kendisinden önceki Tevrat'ın tasdikçisi olarak İncil'in verildiğine dair bkz.: Mâide, 5/46.

Allah Resûlü'nün (sas) yaptığı atıfların önemli bir kısmı da, geçmiş ümmetlerin hatalı tutum ve davranışlarını, peygamberlerine olan duyarsızlıklarını ve dindeki tahrifatlarını haber vermeye matuftur. Böylece, dinî birliği bozmaları nazara verilerek hem geçmiş dinlerin müntesipleri uyarılmış, hem de bu ikaza muhatap olan müminlerin bunlardan ders alması sağlanmıştır.

Bu atıflardan bazıları da, İslâm'ın evrenselliğinin bir neticesi olup İslâm'dan önce gelmiş hak dinlerin sahih kalıntılarına ve hanîf dine *datet*, hak dinlerin bozulmuş ve tahrif edilmiş taraflarına da bir *inzar* manası taşır.

Çevre kültürlerle olan ilişkilerde Allah Resûlü'nün temel gayelerinden biri de, değişik dinlerdeki insanların son hak din olan İslâm'ı kabul etmelerini adeta "kendini helak edersesine"¹¹⁴ arzulamasıydı. İleri gelen Yahudilerden on tanesinin Müslüman olmasını temenni etmesi¹¹⁵, bir Yahudi çocuğunu İslâm'a davet etmesi¹¹⁶, el-Beytü'l-Midrâs'a girmesi¹¹⁷, pek çok vesileyi kullanarak Ehl-i Kitap'ı kendisinin hak peygamber olduğuna iman etmeye çağırması¹¹⁸ ve sordukları sorularda onları hak ve doğruya yönlendirmesi¹¹⁹ bunun en açık göstergelerindedir.

Ayrıca insanları, önceden bilgi sahibi oldukları tevhid inancına çağırarak ve daha sonra söyleyeceklerine alıştırmak için Efendimiz'in kullandığı bir tebliğ metodu da onları önce "Allah'ı birlemeye" davet edişidir. Nitekim onun Zü'l-Mecaz panayırında pek çok değişik kültürdeki çeşitli inanç sahibi insana tebliğde bulunurken "*Lâ ilâhe illallâh deyin, kurtuluşa erin!*" manasındaki sözleri bunu göstermektedir.¹²⁰ Yani Allah Resûlü'nün, genelde tevhid inancına sahip çevre kültürlerdeki insanları önce sadece "Allah'tan başka ilah olmadığı" hakikatine çağırması, bu tevhid düşüncesinin beraberinde "Muhammedün Resûlullah" gerçeğini getireceği sebebiyledir. Zira bu iki hakikat birbirini gerektirir.

¹¹⁴ "Şimdi, bu söze inanmazlarsa, demek sen onların ardına düşüp neredeyse kendi kendini bitirip tüketeceksin!" Bkz.: Kehf, 18/6. Ayrıca bkz.: Şuarâ, 26/3.

¹¹⁵ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 52; Müslim, Sıfatu'l-Münafikîn 31.

¹¹⁶ Buhârî, Cenâiz 80.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 451; Buhârî, Cizye 6, İ'tisâm 18.

¹¹⁸ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 19; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 147.

¹¹⁹ Bkz.: Buhârî, İlim 47, Menâkıb 26; Müslim Mesâcid 12.

¹²⁰ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 492; Hâkim, *Müstedrek*, I, 61.

Bunlardan başka Allah Resûlü'nün çeşitli kültürden insanla şu dînî mülâhazalarla ilişki kurduğu söylenebilir:

√ İslâm'ı tebliğ maksadı etrafındaki diğer mülâhazalarla dış dünya ile bir yakınlaşma zemini oluşturmak, tebliğ edilebilecek bir ortam hazırlamak, kalpleri İslâm'a ısındırmaya teşvik etmek.

√ İlişki içinde olduğu bazı çevrelerin tevhid anlayışları, nebilerin bazı eserlerine sahip oluşları, ahiret gününe inanmaları, amellerin karşılıklarının olacağına inançları, peygamberlik anlayışlarının bulunması¹²¹ hasebiyle ortak paydalardan hareketle ortak bir noktada buluşmayı teklif etmek.¹²² Mesela bu ortak nokta, "zihinsel altyapılarının uygunluğu"¹²³ olabilir ki, bu açıdan değerlendirildiğinde Ehl-i Kitap'a yapılan böyle bir ortak noktada buluşma teklifi¹²⁴, bu zihinsel altyapıya sahip olmayan müşriklere yapılmamıştır.

√ Hikmetli sözlerin kaybolmasını engellemek, Kur'ân'ın da bir üslubu olan 'geçmiş ümmetlerin hayatlarına dair kıssalardan ders ve ibret almak' maksadıyla bu haberlere yer yer atıfta bulunmak.

√ Dinin yasaklamadığı pek çok ilişki şeklini, muhatabını dine davet etmede bir vesile olarak kullanmak. Dînî tebliğin gereklerini ortak paydalar üzerinden hareket ederek sulh ortamı içinde, pek çok farklı çevreden insana aktarmak.

¹²¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb Ebû Abdillâh, *Ahkâmu Ehlî'z-Zimme*, (I-III) tahk.: Yusuf Ahmed el-Bekrî ve Şâkir Tefkîk el-Ârûrî, Demmâm Ramâdâ li'n-Neşr Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, I, 95.

¹²² Mesela, kendini Allah'a adanmış iyi niyetli kitap ehli Kur'ân'da övülmüştür. Bkz.: Mâide, 5/82-85. Yine bkz.: Âl-i İmrân, 3/110-115.

¹²³ Çalışkan, İsmail, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 11.

¹²⁴ "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğiz, müşterek şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'ın yanında rab edinmesin." Eğer bu dâveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahid olun" deyin." Bkz.: Âl-i İmrân, 3/64. Kur'ân'ın, Ehl-i Kitap'a yönelttiği bu evrensel çağrıda, ortak noktaları bulunan muhtelif millet ve dinlerin, hak bir sözde nasıl birleşebilecekleri ve İslâm'ın insanlığa ne kadar geniş bir hidâyet yolu gösterdiği açıkça görülmektedir.

B- Siyasî Mülâhazalar

Allah Resûlü'nün çevre kültürdeki insanlarla olan diyalogunu onun risalet vazifesinin ilk adımı olarak ele almak mümkündür. Zira herhangi bir kavme değil bütün insanlığa gönderilen Hz. Muhammed¹²⁵ (sas) tebliğin tabiatı gereği davetin merkezi konumundaki Mekke ve Medine'de bulunan Araplarla beraber çevre kültürlerdeki insanlarla da diyalog ortamı oluşturmalıydı. Ayrıca Kureyş kabilesinin çevre kültürlerle olan diyalogu başarılı, kuvvetli ve etkindi.¹²⁶ Bu durumu adeta bir kredi olarak kullanmak, İslâm davetinin dışa açılabilmesi adına çok etkili bir yoldu.

Bir güç olduğu andan itibaren Allah Resûlü'nün çevre kültürlerle olan ilişkilerinde onlara din ve vicdan özgürlüğü ile hukukî özerklik gibi bazı haklar tanınması söz konusu olmuş olsa da onlara yüklediği "zimmîlik statüsü ve cizye yükümlülüğü"¹²⁷, onların her alanda geniş bir serbesti içinde olmadıklarını da göstermektedir. Bu hak ve yükümlülükler dengesinin farklı kültürlerdeki insanların ortak yaşamında getirdiği sonuçlar da ayrıca incelenmelidir.

Diğer bazı siyasî mülâhazaları da şöyle sıralamak mümkündür:

√ İç huzurun sağlanması ve siyasî otoriteyi temin etmeye yönelik, dış dünyadan gelecek tehdit ve saldırılara karşı siyasî bir birlik oluşturma gayreti.

√ Devletler ve milletler arası ilişkilerde, uluslar arası anlaşmalarda uyulacak esaslara işaret etmek, Müslümanların gayr-i müslimlerle olan münasebetlerinde hukuka yönelik kıstasları belirlemek, kısaca yabancılarla olan ilişkileri düzenlemek.

√ Din ve vicdan özgürlüğünde müsamahayı ön plana çıkarmak. Mesela, İslâm tarihinin hiçbir döneminde Ehl-i Kitap'ın din değiştirmesi için hiçbir zorlama yapılmamıştır.¹²⁸

√ İleride istenmeyen olumsuzlukların meydana gelmemesi için insiyatifi ele alarak harekete ilk önce kendi inançlarına güveni tam olan Müslümanların geçmesi gerektiği fikrini uygulamak, böylece Müslümanlara örneklik oluşturmak.

¹²⁵ Bkz.: En'âm, 6/19; Furkân, 25/1; Enbiyâ, 21/107; Sebe', 34/28. Ayrıca bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 411; Müslim, *Mesâcid* 5; Tirmizî, *Siyer* 5.

¹²⁶ Bkz.: Fazlurrahman, *İslâm*, terc.: M. Aydın, M. Dağ, Ankara 1992, s. 28.

¹²⁷ Buhârî, *Cizye* 1; Müslim, *Cihad* 3; Ebû Dâvud, *Harac* 31; Tirmizî, *Siyer* 48.

¹²⁸ Bkz.: Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, çev.: Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002, s. 43.

√ Gelişen siyâsî alanda kişilerin Allah Resûlü (sas) ile olan hukukî işlerinde söz konusu olan hak ve görevleri tespit etmek.

C- İçtimâî Mülâhazalar

Medine döneminde Resûlullah'ın imzaladığı Medine vesikası ile çevre kültürlerdeki insanlar vicdan ve düşünce hürriyetine sahip olmuşlardır. Uzlaşmacı tavrını sadece Medine vesikasında değil, Veda Hutbesi ve Hudeybiye Sulhü'nde de gösteren Peygamberimiz (sas), insanların bir arada huzur içinde yaşayabilmelerine imkân tanıyan bir sosyal ortamı oluşturmak istemiştir. Anarşi ve hukuksuzluğun her türlüüne tavrı alan Resûlullah'ın (sas) zaten başka türlü davranması da mümkün değildi.

Medine'nin ilk yıllarında Allah Resûlü (sas), nüfus olarak Müslüman olmayanların ağırlıkta olduğu bir sosyal çevre içinde bulunuyordu. Güvenliği temin edebilmek ve beşerî ilişkileri geliştirebilmek için bu sosyal çevrede münasebetlerin belirli bir seviyede tutulması gerekiyordu. Hz. Peygamber Efendimiz, belirli bir seviyede tuttuğu bu ilişkileri, özellikle inanç konusunda dinin değerlerinden tavizde bulunmadan, çevre kültürlerin üst kimliği olan yine bir Allah'ın gönderdiği peygamberlerin uygulamaları ve temel tevhid esası üzerinden yürütüyordu. Asıl maksadı insanların imana gelmesi olan Allah Resûlü'nün, insanlarla kurduğu sosyal ve beşerî ilişkileri bir denge unsuru olarak değerlendirdiği açıktır.

Bunlardan başka şu içtimâî mülâhazaları da söz konusu yapmak mümkündür:

√ Değişik kültürden insanlarla beraber yaşama ahlâkını geliştirmek ki evrensel bir din ile gelen Peygamberimizin bu uygulamaları, tarih boyunca pek çok kültürden insanın bir arada yaşadığı toplumlarda (en azından asgarî insanî ve evrensel değerlerde buluşma manasında) çoğu kez başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

√ Dinin önem verdiği hasta ziyareti¹²⁹ ve komşuluk ilişkileri¹³⁰ gibi insanlar arası sosyal ilişkileri temin etmek.

√ İnsanlar arası ilişkilerde ortak payda arayışının önemini belirtmek. Ortak paydası olan insanların birbiriyle ilişkiye girmelerinde rahat fakat temkinli bir tavır sergilemelerini sağlamak.

¹²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., I, 428.

¹³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., I, 427.

√ İslâm'ın çoğulcu bir toplum yapısını teşvik ettiğini/kabul ettiğini bildirmek.

Câbirî, “davetten devlete” şeklinde isimlendirdiği Hz. Peygamber dönemindeki Arap-İslâm kùltürü siyasal uygulamalarını, akîde, kabile ve ganimet gibi kendisinin kavramlaştırdığı terimler çerçevesi içinde incelerken, Hz. Peygamber'in ümmet şuurunu yerleştirme gayretlerinden bahseder¹³¹, kùltür ilişkilerinde kabile¹³² ve ganimet¹³³ kavramlarının önemine dikkat çeker. Onun eski Arap kùltürü ile münasebetlerde üzerinde durduğu akîdeyi hâkim kılma, ümmet şuurunu yerleştirme ve bazı ekonomik faktörler, burada ele alınan mülâhazalar arasında değerlendirilebilir.

Bunlardan başka rivayetler içinde çevre kùltürlere yapılan her bir atıfta, Allah Resûlü'nün atıf yaptığı konuya özel bir takım mülâhazaları ve gayeleri de bulunabilir ki bunları bizzat atıfların yapıldığı rivayetler üzerinden incelemek uygundur.

¹³¹ Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 189.

¹³² Câbirî, a.g.e., s. 151.

¹³³ Câbirî, a.g.e., s. 194, 202.

Sonuç

Hâsıl-ı kelâm, Hz. Muhammed (sas), Allah'ın Hz. Adem'den beri bütün peygamberlere vahyettiği tevhid düşüncesi etrafında en mükemmel din olan İslâm'ı, vahyin bildirdiği esaslarla kıyamete kadar devam edecek evrensel kaideler üzerine oturmuş ve onu en güzel bir şekilde temsil etmiştir. İslâm'ın bütün insanlar için söz konusu olması ve evrenselliği hasebiyle onu bağımsız kapalı bir bünye içinde bırakmamış, yine vahyin ışığı altında, insan faktörünü gözeterik, dinin orijinalitesine halel getirmeyecek bir biçimde dış dünya ile iletişim içinde bulunmuş ve adeta bu hususiyetleriyle yeni bir dünya kurmuştur.

İslâm, kendinden önceki tüm inanış ve davranışları, kültürel bilgileri, örf ve adetleri toptan kaldırmamıştır. Aksini düşünmek, fitrat dini olan İslâm'ı ve insanın fitrî özelliklerini tanımamak demektir. Bununla birlikte İslâmiyet, söz konusu hususları amaçsız, kuralsız ve disiplinsiz olarak tasvip de etmemiştir. Bunlardan bazılarını tadil etmiş, bazılarını da aynen onaylamıştır. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün, çevre kültürlerle olan iletişimde ıslâh (tadil/tashih), ibkâ (tasvib) ve ilgâ (red) olarak taksim edilebilecek üçlü bir ilişki ağı içinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Çevre kültürler içinde kutsal bir kitaba dayalı dinlere olan atıflar, diğerlerine oranla daha fazla yer tutmaktadır. Ayrıca bunlar içinde Yahudilerle olan ilişkilerde sosyal ve siyasî konularda, Hristiyanlar olan münasebetlerde ise inanç konularında olan atıfların daha çok yer aldığı ifade edilebilir. Rivayetler içinde zihinsel altyapıları uygun olmayan kültürlerle yapılan atıfların azlığından söz etmek de mümkündür.

İslâm'ın kendinden önceki ve zuhûru zamanındaki, çevresinde bulunan kültürlerle bir iletişim, etkileşim ve münasebet içinde olması, onların bazı örf ve adetlerini, inanç ve uygulamalarını tasvip etmesi; İslâm'ın orijinalliğine bir halel getirmediği gibi, onun en büyük temsilcisi Hz. Peygamber'in Sünnet'ine de bir zarar getirmemiştir. Haddi zatında bu durum takdir edilmelidir. Hatta denilebilir ki, tevhid düşüncesine, Kur'ân ve Sünnet'in öğretilerine aykırı olan hususları reddetmesi, İslâm'ın orijinalliğinin bir yönü olduğu gibi, kıyamete kadar sürecek evrensel son hak din olma özelliği düşünülduğünde onun bütün insanlık için faydalı bulunduğu, Kur'ân ve Sünnet'e de aykırı olmayan hususları tasvip etmesi, yine onun ayrı orijinal bir tarafı olarak değerlendirilmelidir.

Allah Resûlü'nün (sas) dış dünya ile münasebetlerinde gözettiği dinî, siyasî ve içtimaî mülâhazalar göz önüne alındığında, bazı araştırmacıların, Hz. Peygamber'in Sünnet'i ve

çevre kùltürlerle olan ilişkisi bağlamında ortaya attıkları iddiaların yüzeysel bir düşünce tarzı olduğu ve İslâm'ı algılayışlarında içinde buldukları önyargıların hangi seviyeye ulaştığı noktasında açık bir fikir vermektedir.

Bazı ahkâm ve inanç konularında olduğu gibi, bir takım beşerî münasebetlerde, genel ahlâk kurallarında, örf ve âdetlerde, çevre kùltürlerdeki bazı uygulamalara yapılması gereken muhalefetin açık bir şekilde bildirilmesi de bu ilişkiler ağında gözden kaçmaması gereken bir sonuçtur.

Hız. Peygamber'in (sas) dış dünya ile olan ilişkilerinde, özellikle Allah'ın vahyettiğı son din olan İslâm'ın korunmasına yönelik olarak büyük bir titizlik gösterdiği ve gerekli tedbirleri hem sözlü hem de fiilî olarak aldığı da ortaya çıkan diğer önemli bir neticedir. Diğer bir ifade ile bu atıflar direkt değil, vahiy süzgecinden geçirilerek hayata geçirilmiştir.

Allah Resûlü'nün çevre kùltürlerle olan münasebetlerinde; dini tebliğ maksatlı uyguladığı tebliğ stratejisi ve metodu, geçmiş peygamberleri tasdik ve tebyin edici vasıfları, sulh ortamının tesisi, toplumun iç huzuru ve güvenliği için otoriteyi temin etmeye yönelik gösterdiği çaba, sosyal adalet ilkesini yerleştirme gayreti, geçmiş ümmetlerin dinlerinde yaptıkları tahrifattan dolayı hem onların müntesiplerine hem de ümmetine ikazda bulunması, geçmiş ümmetlere dair haberlerden ibret ve ders alınmasını istemesi, bunları yaparken gözetdiği hassasiyet, gibi mülâhazalar ön plana çıkmaktadır. Binaenaleyh, Allah Resûlü'nün çevresiyle kurduğu dinî, siyasî ve sosyal bütün ilişkilerde genel olarak inancın gerekleriyle tavır alan bir tutum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef*, (I-XI) tahk.: Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, (I-VI) zeyl: Şuayb Arnaût, Müessesetü Kurtuba, Kahire tsz.
- Arkoun, Muhammed, *İslâm Üzerine Düşünceler*, çev.: Hakan Yücel, Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- Ateş, Ali Osman, *İslâm'a göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- , *Sünnetin Kabul veya Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, DEÜSBE, Doktora Tezi, İzmir 1989.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin b. Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XX) Mısır 1972.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VI) Dâru İbni Kesir, Beyrut 1407.
- Cabirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Cezirî, Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, (I-IV) Dâru'l-Kitâbeti'l-Arabî, Kahire tsz.
- Çalışkan, İsmail, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, *Sünen*, (I-II) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, (I-IV) tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, talik: Kemâl Yûsuf Hût, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz. (Elbânî'nin ahkâmı ile birlikte).

- Ebû Reyve, Mahmûd, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev.: Muharrem Tan, İstanbul 1998.
- Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Kahire 1952.
- Fazlurrahman, *İslâm*, çev.: Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Selçuk Yayınları, Ankara 1992.
- Fück, Johann, "Die Originalität des Arabischen Propheten", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft: ZDMG*, Bd. 90, Bonn 1936, ss. 509-525.
- Güner, Osman, *Hiz. Peygamber'in Ehl-i Kitapla İlişkileri (Medine Dönemi)*, OMÜSBE, Doktora Tezi, Samsun 1995.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV) thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990 (Zehebî'nin *Telhîs'i* ile birlikte).
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (I-X) Daru'l-Fikr, Beyrut 1412.
- Hıdır, Özcan, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi*, MÜSBE, Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. Zübeyr, *Müsned*, (I-II) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- I. Goldziher, "Hadis'te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar", çev.: Ömer Özsoy, *Ankara Ü. İ.F.D.*, c. 36, ss. 405-421, Ankara 1997.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, (I-XXVI) tahk.: Saîd Ahmed A'rab, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, Tıtvan 1990.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII) tahk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî ve Abdülazîz b. Bâz, Dâru'l-Fikr, y.y., tsz.
-, *Takrîbu't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Haleb 1992.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.: Zâkir Kadîrî Ugan, İstanbul 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, (I-IX) tahk.: Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı, y.y. 1975.

- İbn Hişam, Abdülmelik el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (I-IV) Dâru'l-Cîl, Beyrut 1411.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (I-IV) tahk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut Lübnan tsz.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (I-III) tahk.: Yusuf Ahmed el-Bekrî ve Şâkir Tevfik el-Ârûfî, Demmâm Ramâdâ li'n-Neşr Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII) Beyrut 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, (I-II) tahk. ve talîk: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Kazıcı, Ziya, *Kur'ân-ı Kerim ve Garb Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Bahar Yayınları, İstanbul 1971.
- Kesler, M. Fatih, *Kur'ân-ı Kerim'de Yahûdiler ve Hristiyanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitap-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (I-X) çev.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır 1958.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Abdurrahman b. Abdirrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, (I-X) Kahire tsz.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, (I-V) tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- Na'naa, Remzi, *el-İsrâliyyât ve Eseruhâ fi Kütübi't-Tefsir*, Beyrut 1970.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen (el-Müctebâ)*, (I-VIII) tahk.: Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1986.

- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lüğâ*, (I-IV) İdâratü't-Tibâati'l-Münîriyye, Mısır, tsz.
- Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, çev.: Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsat*, (I-X) tahk.: Târik b. İvadillâh, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (I-XXIV) tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risale y.y. 2000.
- Tanyu, Hikmet, "Yahudiliğın Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkid", *Ankara Ü.İ.F.D.*, XIV, ss. 95-124, Ankara 1966.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, (I-VI) tahk., tahrîc ve ta'lîk: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya, "İslâmiyet'te Eski Dinlerin İzleri", *İstanbul Kùltür Dergisi*, c. 6, sayı: 63, 1 Temmuz 1946.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Aşura", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, ss. 24-26, İstanbul 1991.
- Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire 1961.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (I-XXIII) Beyrut 1985.

Islam's Relationship With the Other Cultures as Recorded in Narrations

Citation / ©- Budak, A. (2011). Islam's Relationship With the Other Cultures as Recorded in Narrations, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 11 (1), 55-88.

Abstract- *The Sunnah (the practice of the Prophet) is the second main source of Islamic culture and civilization. Thus, research in the Sunnah would provide us with gateways for the methods and manners of the Prophet per his engagement and relationships with surrounding cultures. A comprehensive analysis of these engagements would reveal that the Messenger of God had some considerations in mind with his references to other cultures, and these considerations offer significant clues as to how Islamic culture approaches certain constituents during its contact with others.*

Based on the narration discipline and its content, this work presents the network of contacts and interaction between Islam and other cultures like Judaism and Christianity.

Key words- *Islam, Judaism, Christianity, culture, relationship, Prophet Muhammad, narration*